

מצוות שנצטוו במרה

... שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו: ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו ושמת כל חקי וכו': (שמות טו כה כו).¹

שמות רבה ל ג – הצד השני (הראשון) של פרשת משפטים

"ואלה המשפטים" - מה כתיב למעלה מן הפרשה? "ושפטו את העם בכל עת" ואמר כאן: "ואלה המשפטים" והדברות באמצע. משל למטרונה שהייתה מהלכת, הזין מכאן והזין מכאן והיא באמצע. כך התורה: דינין מלפניה ודינין מאחריה והיא באמצע. וכן הוא אומר: "באורח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט" (משלי ח כ) - התורה אומרת: באיזה נתיב אני מהלכת? אהלך בדרכם של עושי צדקה! "בתוך נתיבות משפט" - התורה באמצע ודינין מלפניה ודינין מאחריה. דינים מלפניה, שנאמר: "שם שם לו חוק ומשפט" ודינים מאחריה, שנאמר: "ואלה המשפטים".²

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח מסכתא דויסע פרשה א – מחלוקת ר' יהושע ורבי אלעזר המודעי

שם שם לו חק ומשפט - חק זה השבת ומשפט זה כיבוד אב ואם, דברי ר' יהושע. ר' אלעזר המודעי אומר: חוק - אלו עריות, שנאמר: "לבלתי עשות מחוקות התועבות" (ויקרא יח ל), ומשפט - אלו דיני אונסין ודיני קנסיות ודיני חבלות.³

מסכת סנהדרין דף נו ע"ב – מצוות מרה ממשיות את שבע מצוות בני נח

והתניא: עשר מצוות נצטוו ישראל במרה, שבע שקיבלו עליהן בני נח, והוסיפו עליהן: דינין ושבת וכיבוד אב ואם.⁴ דינין – דכתיב: "שם שם לו חוק ומשפט". שבת וכיבוד אב ואם - דכתיב: "כאשר צוך ה' אלהיך" (דברים ה יב), ואמר רב יהודה: "כאשר צוך" - במרה.⁵

¹ חוק, משפט, עשיית הישר, שמיעה, האזנה ושמירה - מה בדיוק נצטוו כאן בני ישראל? כדברי רמב"ן על הפסוק: "ואני תמה, למה לא פירש כאן החוקים האלה והמשפטים ויאמר: וידבר ה' אל משה צו את בני ישראל כאשר אמר בפרשיות הנזכרות למעלה: דברו אל כל עדת בני ישראל (לעיל יב ג)". רמב"ן מזכיר לנו מצוות שכבר קדמו למרה ונתנו להם עוד במצרים: "החודש הזה לכם ראש חודשים". ושם נאמרו דברים מפורטים וברורים בלשון המקובלת "בכל המצות באהל מועד". ואת שיטת רמב"ן עצמו אילו מצוות ניתנו במרה, נראה להלן.

² וכשיטת ר' יהודה במכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מסכתא דניזקין פרשה א: "רבי יהודה אומר: ואלה המשפטים, במרה, שנאמר: שם שם לו חק ומשפט". פרשת משפטים היא המשך והרחבה של "חוק ומשפט" שניתנו כבר במרה. מדרש שמות רבה זה, המיוסד על המכילתא, מבליט את המעמד המיוחד של מתן תורה בו אין דינים ומשפטים, ציווים ואזהרות, אלא "תורה נטו" - אורח צדקה בין נתיבות המשפט. המצוות שנצטוו במרה יחד עם מינוי הדיינים בתחילת פרשת יתרו מצד אחד ופרשת משפטים מצד שני, הם שני "שומרי הראש" של התורה. ההשוואה עם פרשת משפטים שיש בה עשרים וארבעה מצוות שנמנו בפירוט רב, מעצימה מאד את פרשתנו שבה רב הנסתר על הגלוי ומדברת בלשון כללית על "חוק ומשפט". השוואה זו גם מעצימה את מתן "חוק ומשפט" במרה לפני מתן תורה. הוא אחד משני שומרי הראש של התורה!

³ ראו גם מחלוקת זו גם במקבילה במכילתא דרשב"י שמות טו כה. מחלוקת זו נמשכת גם על המשך הפסוק: "ושם ניסהו", אם הוא מלשון גדולה ונשיאת ראש חיובית (חילופי סמ"ך בש"ן שמאלית) כשיטת ר' יהושע, או שהיא ניסיון לראות אם ישמרו בני ישראל מצוות אלה, כשיטת ר' אלעזר המודעי. אם נעמיד את שתי השיטות אל מול ארבעה טורי שולחן ערוך, נראה שר' אלעזר המודעי רואה באבן העזר וחושן משפט כמצוות שחשוב לקיימן מיד 'כבר בדרך', מיד אחרי יציאת מצרים ועוד לפני מעמד הר סיני, ואילו ר' יהושע מכוון לטור אורח חיים, אך תמוה מדוע הוא משמיט את הדינים שהוא פשוטו של מקרא, ודורש את "המשפט" שבמרה על כיבוד אב ואם. נשאר לשואבי המים לדון במהות מחלוקת ר' יהושע ור' אלעזר המודעי כרוחם הטובה והאם מהות זו קשורה גם במחלוקת איך לקרוא את "ושם ניסהו" כשבח וגדולה או כניסיון.

⁴ לכאורה כר' יהושע במכילתא, אך בתוספת הדינים שנזכרים במכילתא מסכתא דניזקין (מובאת בראש הערה 2) בשם ר' יהודה ואין אזכור לשיטת ר' אלעזר המודעי. נראה שלפני הגמרא היה מקור תנאי שמשלב את שתי המכילתות לעיל וכולל את שיטת ר' יהושע: שבת וכיבוד אב ואם עם שיטת ר' יהודה שמדובר על דינים (שהרי סוף סוף, אין פסוק יוצא מידי פשוטו). ראו פירוש תוספות ד"ה "עשר מצוות" בגמרא סנהדרין שם ששואל מה עם ברית מילה וגיד הנשה (ואפשר לשאול גם על מצוות פרו ורבו וכן כל המצוות שבפרשת בא: פסח, תפילין, פטר רחם). ועוד יש לשאול כאן על הדינים, שהיא אחת ממצוות בני נח (בגמרא שם בעמוד א, ולפי שיטות מסוימות כבר ניתנו לאדם הראשון - בראשית רבה טז, דברים רבה ב ה). לכך תתייחס הגמרא בהמשך (המקור הבא).

⁵ אם התורה נוקטת בעשרת הדברות בלשון "כאשר צוך", משמע שהיו ציוויים שקדמו למעמד הר סיני. ואיפה הם היו? במרה. פסוקים אלה נאמרו בדברות של ספר דברים ופרשת ואתחנן ובפשוטות הכוונה ב"כאשר ציווך" הוא לדברות של ספר שמות פרשת יתרו. כך מפרשים רשב"ם, אבן עזרא, רבי בחיי בן אשר, אברבנאל ועוד. אבל חז"ל והמדרשים ורש"י שנראה עוד בפירוט להלן, ממקמים את "כאשר צווך" בציווי על השבת ועל כיבוד אב ואם שבדברות ואתחנן, לא על דברות פרשת יתרו, כי אם על המצוות שנצטוו במרה, שהרי משה בספר דברים חוזר (אם כי בשינויים קלים) על דברות פרשת יתרו ונראה שלזה מכוון רמב"ן שמסביר על הפסוק בדברים ה יב: "כי בכל ספר משנה תורה משה ידבר כמפי הגבורה" (למרות שיש שסוברים שרמב"ן הוא כשיטת רשב"ם ואבן עזרא, ראו דבריו במלואם שם). כך או כך, גמרא זו בסנהדרין היא האסמכתא המרכזית והיחידה לדעה שבמרה נצטוו על השבת ועל כיבוד אב

סנהדרין נו ע"ב – תוספת הדינים על דיני בני נח

אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוא: לא נצרכה אלא לעדה ועדים והתראה ... אמר רבא: לא נצרכה אלא לדיני קנסות ... אמר רב אחא בר יעקב: לא נצרכה אלא להושיב בית דין בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר.⁶

סדר עולם רבה פרק ה – השבת ניתנה במרה או במן

הוסיפו עליהן ישראל באותה שעה שבת ודינים וכיבוד אב ואם. ממרה נסעו לאילם ... ומאילם נסעו לאלוש ... ובו ביום כלתה, ולערב אכלו את השליו ולמשכים לקטו את המן, ובאלוש נתנה להם השבת, ושם עשו שבת ראשונה.⁷

תלמוד ירושלמי מסכת ביצה פרק ב הלכה א – פשרה בין מרה לאלוש

א"ר ליעזר: אתיא כמאן דאמר: במרה ניתנה השבת. ברם כמאן דאמר: באלוש ניתנה השבת, עומדין באלוש ומזהירין באלוש.⁸

שמות רבה א כח – השבת ניתנה במצרים

"וירא בסבלותם" - ראה שאין להם מנוחה, הלך ואמר לפרעה: מי שיש לו עבד, אם אינו נח יום אחד בשבוע הוא מת! ואלו הם עבדיך, אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע, הם מתים. אמר לו: לך ועשה להן כמו שתאמר. הלך משה ותקן להם את יום השבת לנוח.⁹

רש"י שמות טו כה פרשת בשלח – יצא כיבוד אב נכנסה פרה אדומה

שם שם לו - במרה נתן להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהם, שבת ופרה אדומה ודינין.¹⁰

ואם, ובעקבותיה הלכו רבים וטובים (זה האזכור היחידי בתלמוד הבבלי של מצוות שניתנו במרה מלבד אזכור קצר בשבת פז שנוכזר להלן (הערה 7) בנושא הדינים.

⁶ במהלך הסוגיה בגמרא שם יש ניסיון לפשר בין הדעה שאומרת שכבר בני נח נצטוו על הדינים (מערכת המשפט) ובין זו שבסנהדרין לעיל, שבמרה נצטוו ישראל על הדינים כתוספת לשבע מצוות בני נח. ניסיונות גישור אלה נדחים בסופו של דבר והפתרון הוא הדגשת ההבדלים בין דיני ישראל לדיני אומות העולם. הדינים שנצטוו ישראל במרה כללו שלוש תוספות חשובות: את התהליך השיפוטי של עדים והתראה, את הדין המיוחד של תוספת קנס שהוא מעבר לעשיית הצדק הבסיסי (כשיטת ר' אלעזר המודעי במכילתא) ואת הלוגיסטיקה של יישום של מערכת המשפט כך שתגיע לכל מקום ומקום (שהחל בה יתרו כהן מדן בפרשת יתרו הבעל"ט). ואם נשוב לניין במכילתא דרבי ישמעאל משפטים מסכתא דנזיקין פרשה א, הרי לנו התוספת של רבי אלעזר בן עזריה: "הרי הגוים שדנו כדיני ישראל, שומע אני יהו דיניהם קיימים? תלמוד לומר: ואלה המשפטים, אתה דן את שלהם והם אינן דנין את שלך; מכאן אמרו, גט המעושה בישראל כשר ובגוים פסול; אבל גוים חובטין אותו ואומרין לו, עשה מה שישראל אומר לך, כשר" – פתרון נאה לכל סרבני הגט ... והרוצים להרחיב עוד, יעינו בהשגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם שורש יד שטוען שגם מצוות אחרות כערויות ועבודה זרה נתנו לבני נח "בכללות לא בפרטים" וכמצוה כוללת אחת, אבל לבני ישראל ניתנו פרטי הדינים: "שריבה בהן לאוין ומניעות מאחר שהזהיר על כל אחד בלאו נפרד מינו מצות רבות".

⁷ קישור השבת למרה אינו פשוט. הנה סדר עולם רבה חולק על הברייתא שבגמרא סנהדרין לעיל ונצמד לפסוקי המקרא מהם עולה בברור שהשבת נתנה בקשר עם ירידת המן כאשר בני ישראל חנו במדבר סין (אלוש עפ"י במדבר לג יג פרשת מסעי). לפי פשוטו של מקרא ולפי העניין, שבת אכן קשורה יותר לפרשת המן שבאה מיד בסמוך למרה. אך לגמרא בסנהדרין יש סיוע ממכילתא דרבי שמעון בר יוחאי שמות טז כח: " ... שמא תאמרו מצות הרבה היטלתי עליכם? שבת זו שנתתי לכם במרה לשמרה ולא שמרתן אותה, שמא תאמרו שומר שבת מה שר נוטל? תלמוד לומר: שומר שבת מחללו". ופירוש ספורנו בדברים ה יב מציע שהשבת נרמזת בפסוק בפרשתנו: "והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותי", כי קידוש השבת איננו רק בשבייתה ממלאכה, כי אם גם יום "תעסוק בו בתורה ובמצות". ויש גם מי שמנסים לפשר, ראו גמרא שבת פז ע"ב שמציעה שהיה ציווי במרה אבל לא על תחומי שבת. אלה נוספו בציווי על המן, ככתוב שם: "ראו כי ה' נתן לכם השבת ... שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי". ראו גם הצעת הפשרה של ספר אור זרוע ח"ב - הלכות ערב שבת סימן א: "ובאו למשה ואמרו לו מה היום מיומים? ונזכר שנצטוו על השבת, ויאמר להם: הוא אשר דבר ה' שבתון שבת. ומיכן יש ללמוד ששכח לומר להם שבת כאשר נצטוו במרה".

⁸ פשרה נוספת בנושא אימתי ניתנה השבת מצויה בירושלמי שמציע שהציווי על השבת ניתן במרה אבל האזהרה שלא לחלל את השבת ניתנה במן באלוש. ולא הבאנו ירושלמי זה רק לשם הצגת פשרה נוספת בעניין, אלא לציין שזה האזכור היחידי שמצאנו בנושא מצוות שניתנו במרה בתלמוד הירושלמי. לא מצאנו גם שום אזכור של הפסוק: "שם שם לו חוק ומשפט ושם ניסהו".

⁹ לפי מדרש זה, מקור השבת הוא כבר בשעבוד מצרים, לפני מרה. אך כאשר משה מתייצב לפני פרעה ודורש לשחרר את בני ישראל מבטל פרעה את השבת: "מלמד שהיו בידם מגילות שהיו משתעשעין בהם משבת לשבת לומר שהקב"ה גואלן, לפי שהיו נוהגין בשבת, אמר להן פרעה תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה ואל ישעו וגו', אל יהו משתעשעין ואל יהו נפישין ביום השבת" (שמות רבה ה יח). שני מדרשים אלה מסבירים היטב את ההבדל בין תחילת פרשת שמות בה משה יוצא לראות בסבל אחיו ומתקן להם, בהסכמת פרעה, יום מנוחה ובין סוף הפרשה בה השעבוד נעשה כביד יותר, מהטעם הפשוט שפרעה מבטל את יום המנוחה. ראו דברינו [יצא אל אחיו וירא בסבלותם](#) בפרשת שמות וכן דברינו [מי ומתי נתן לנו את השבת](#) בפרשה זו.

¹⁰ לרש"י מספר התייחסויות לנושא מצוות שנצטוו במרה, נסקור אותן אחת לאחת. כאן, בפרשת מרה שבפרשתנו, משמיט רש"י את כיבוד אב ואם שמצוי בכל המקורות השונים של חז"ל שהבאנו עד כאן ו'מכניס' את מצוות פרה אדומה! על השמטת כיבוד אב ואם כבר העיר רמב"ן בפירושו לדברים ה יב: "והרב לא הזכיר שם אלא שבת פרה אדומה ודינין", ורש"י יזכר זאת במקומות האחרים שנראה להלן. אך מה עושה כאן פרה אדומה שאיננה נזכרת בכל מקורות חז"ל לעיל: הגמרא בסנהדרין המכילתא ועוד? כל הפרשנים תמימי דעים שזו הוספה של רש"י ותמיהם על כך. האם בגלל המילה "חוק" שמזכירה את "חוקה חקקתי"? האם בגלל הצורך בטהרה לפני מעמד הר סיני? ואף יש מהם שהגדילו להקשות שהרי פרה אדומה באה בשל חטא העגל וזה עדיין הרבה לפנינו. הרוצה

רש"י דברים פרק ה דברות ואתחנן – שבת וכבוד אב ואם

פסוק יב: "שמור את יום השבת לקדשו" ... כאשר צוך - קודם מתן תורה במרה.

פסוק טו: "כאשר צוך" - אף על כבוד אב ואם נצטוו במרה, שנאמר: "שם שם לו חוק ומשפט".¹¹

רש"י שמות כד ג פרשת משפטים – ארבע מצוות

ואת כל המשפטים - שבע מצוות שנצטוו בני נח. ושבת וכבוד אב ואם ופרה אדומה ודינין שניתנו להם במרה.¹²

ספר מורה הנבוכים חלק ג פרק לב – שבת ודינים

... כי ציווי שבא אחר יציאת מצרים הוא מה שנצטוו בו במרה, והוא אמרו לנו שם: "אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך וגו' שם שם לו חק ומשפט וגו'". ובא בקבלה האמתית: שבת ודינין במרה איפקוד.¹³ והחוק הרמוז אליו הוא שבת, והמשפט הוא הדינין והוא הסרת העול.¹⁴

רמב"ן שמות טו כה בעקבות רש"י - מצוות כלליות כמו שנהגו האבות

... ולשון רש"י שאמר פרשיות שיתעסקו בהם, משמע שהודיעם החוקים ההם ולימד אותם: עתיד הקב"ה לצוות אתכם בכך, על הדרך שלמד אברהם אבינו את התורה. והיה זה להרגילם במצוות ולדעת אם יקבלו אותם בשמחה ובטוב לבב, והוא הניסיון שאמר ושם נסהו, והודיעם שעוד יצוו במצוות, זהו שאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך והאזנת למצותיו אשר יצוה אותך בהם.¹⁵

להעמיק בעניין זה יפנה לפרשני רש"י: רא"ם, גור אריה, דברי דוד, ברטנורא ועוד. ראו בפרט פירוש כלי יקר שמות טו כג: "והפרה והדינין רמוזים במה שאמר חק ומשפט, דהיינו חוקת הפרה ומשפטים ודינין". וצריך עיון נוסף.

¹¹ כאן הולך רש"י ואחריו פרשנים רבים, בעקבות גמרא סנהדרין הנ"ל שאומרת: "שבת וכיבוד אב ואם - דכתיב: כאשר צוך ה' אלהיך, ואמר רב יהודה: כאשר צוך - במרה". ראו הערה 5 לעיל מדוע "כאשר צוך" הוא במרה שקדמה להר סיני ולא עשרת הדברות של פרשת יתרו. החוק והמשפט הם שבת וכיבוד אב ואם, ודינים לא נזכרים כאן, כי אינם נזכרים בעשרת הדברות אותם מפרש שם רש"י. ראו גם מדרש אגדה (בובר) דברים ה טו: "על כן צוך ה' אלהיך - כשם שנצטוו במרה. לפי ששתי מצוות נצטוו ישראל במרה, ואלו הם: שבת וכיבוד אב ואם, שנאמר: שם שם לו חוק ומשפט - חוק זה שבת שחייב אדם לענגו, שנאמר: וקראת לשבת עונג (ישעיה נח יג); ומשפט, זה כיבוד אב ואם, שהדין נותן שיכבדנו שהוא גידלו והאכילו והלבישו וכן חיוב הוא לעשות לו, ולכן נאמר: כאשר צוך ה' אלהיך, בכיבוד אב ואם". גם מדרש זה דורש את "כאשר צוך" של דברות ואתחנן, אבל מלשונו נראה שהוא כשיטת ר' יהושע במכילתא שמציין רק את שבת וכיבוד אב ואם. ולעצם מצוות כיבוד אב ואם, כבר שאלו רבים טובים מדוע היא נתנה רק לבני ישראל, מדוע לא בני נח ובני אדם כולם? ראו הסיפור על הגוי מאשקלון דמא בן נתינה בגמרא קידושין לא ע"א ובירושלמי פאה א א, בדברינו [גוי ופרה אדומה](#) בפרשת פרה. ראו גם דברינו [כיבוד אב של עשו](#) בפרשת תולדות. וראו עוד בגמרא קידושין לא ע"א את תגובת אומות העולם כששמעו את הדיבר הרביעי: "כבוד את אביך ואת אמך", שאין הקב"ה דורש רק לכבוד עצמו.

¹² חזרו אחורה לספר שמות, אבל לפרשת משפטים, לא לפרשת השבת בשלח. דווקא כאן מביא רש"י את הרשימה המפורטת שבגמרא סנהדרין לעיל, אך חוזר שוב על המקרה המיוחד של פרה אדומה. אפשר שהדבר קשור למחלוקת רש"י ורמב"ן ביחס למיקומו של פרק כד בספר שמות סוף פרשת משפטים - נושא עליו הרחבנו בדברינו [אימתי אמרו נעשה ונשמע](#) בפרשת משפטים. ראו פירושי רש"י בפרק זה על כתיבת ספר התורה, נכון למעמד זה שהיה לשיטתו לפני מעמד הר סיני, בפסוק ד: "ויכתב משה - מבראשית ועד מתן תורה, וכתב מצוות שנצטוו במרה", ובפסוק ז שם: "ספר הברית - מבראשית ועד מתן תורה ומצוות שנצטוו במרה". ובתוכם ביניהם, טקס טהרת העם בפסוק ו: "ויקח משה חצי הדם וישם באגנות - שני אגנות: אחד לחצי דם עולה ואחד לחצי דם שלמים, להזות אותם על העם. ומכאן למדו רבותינו שנכנסו אבותינו לברית במילה וטבילה והרצאת דמים שאין האזה בלא טבילה". האם אפשר שזה הסיבה הכפולה להקדמת פרה אדומה עפ"י רש"י למרה לפני מעמד הר סיני: א. בגלל המילה "חוק" שמזכירה את "חוקת משפטים", וב. בגלל הצורך בטהרה לפני מעמד הר סיני. וצריך עיון נוסף.

¹³ איפקוד - הצטוו. מהדירי מורה נבוכים מפנים כאן לגמרא שבת פז ע"ב שהזכרנו לעיל, אבל שם אין דינים, רק שבת. ובגמרא סנהדרין יש דינים לצד שבת אבל גם כיבוד אב ואם. ורמב"ם בוודאי שהכיר שני מקורות אלה שבתלמוד הבבלי.

¹⁴ רמב"ם כותב כאן כאיש הגות ולא כאיש הלכה או פרשן מקרא. חלק נכבד מחלק ג של מורה נבוכים מוקדש לנושא טעמי המצוות. לשיטתו, שתי מצוות (עיקריות) ניתנו במרה: שבת המורה על האמונה בחידוש העולם ובהנהגת הקב"ה, כפי שעולה מהמשך דבריו שם, והדינים שמסמלים את סילוק עול שעבוד מצרים וכלשון תרגום מיכאל שוורץ: "ביטול העושה בין הבריות", היינו עשיית דין צדק. פרק לב כולו, מוקדשים לרעיון של "כוונה ראשונה" (או "מטרה ראשונה") מול כוונה/מטרה שנייה במצוות רבות שהתורה מצווה. מה שנוגע בעיקר לדעתו על מהות הקרבנות כדרך חכמה לעקירת עבודה זרה. הציווי מיד לאחר יציאת מצרים על שבת ועל הדינים היא דוגמה טובה לכוונה ראשונה ומתחברת היטב לפסוק בירמיה ז כב: "כי לא דברתי את אבותיכם ולא צייתים ביום הוציא הוציא אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח". ראו דברינו [על דברי עולה וזבח](#) בפרשת צו.

¹⁵ רמב"ן לא מקבל את שיטת חז"ל ורש"י שכאן נצטוו מצוות ספציפיות והוא אומר שם: "ואני תמה, למה לא פירש כאן החוקים האלה והמשפטים ויאמר: וידבר ה' אל משה צו את בני ישראל כאשר אמר בפרשיות הנזכרות למעלה: דברו אל כל עדת בני ישראל וגו' (לעיל יב ג), וכן יעשה בכל המצוות באהל מועד, בערבות מואב, ופסח מדבר (במדבר ט ב)". אבל רמב"ן מוכן לתת קרדיט לשיטת רש"י ולפרש אותה על דרך של חזרה לתורה שקיימו האבות שנקראו ישרים (ראו דברינו [ספר הישר](#) בפרשת ויחי). ראו דברינו [קיימו האבות את התורה](#) בפרשת תולדות. נראה ששתי גישות אלה ממקמות את מצוות מרה בשני מישורים משלמים. מחד גיסא, ניתן לראות בהם המשך למצוות שהאבות קבלו על עצמן בהדרגה כפי שהראנו בדף קיימו האבות את התורה. מאידך גיסא, כפי שעולה גם משמות רבה בו פתחנו ומהמצוות שכבר צוו בפרשת בא, מצוות מרה שייכות כבר לדור הבנים והן מעין פתיח או מבוא למתן תורה.

רמב"ן שם לשיטתו - הנהגות טובות וסדרי חברה

ועל דרך הפשט, כאשר החלו לבוא במדבר הגדול והנורא ... שם להם ... מנהגים אשר ינהגו בהם עד בואם אל ארץ נושבת. כי המנהג יקרא "חוק" ... ויקרא "משפט" בהיותו משוער כהוגן. וכן: "כה עשה דוד וכה משפטו כל הימים" (שמואל א כז יא)¹⁶ ... ומשפטים, שיחיו בהם: לאהוב איש את רעהו, ולהתנהג בעצת הזקנים, והצנע לכת באהליהם בענין הנשים והילדים, ושינהגו שלום עם הבאים במחנה למכור להם דבר.¹⁷ ותוכחות מוסר, שלא יהיו כמחנות השוללים אשר יעשו כל תועבה ולא יתבוששו, וכענין שצוה בתורה: "כי תצא מחנה על אויבך ונשמרת מכל דבר רע" (דברים כג י).¹⁸

רבי בחיי בן אשר על הפסוק – חכמת רפואת הצמחים

ויש שפירשו: "שם שם לו חק ומשפט" שלמדו הקב"ה חכמת הצמחים וכחות שבהם בסגולותם ובטבעם, לפי שיש מהם עשבים מחיים וממיתים. ויש מהם מרפאים, ויש מהם מחליאים. ויש ממתיקים את המר, ויש שממררים את המתוק, וכל זה בין בטבע בין בסגולה. וזהו לשון: "חק ומשפט", חק הוא הסגולה שאין טעמו נודע, ומשפט הוא הטבע שמשפטו שיהיה כן בטבעו.¹⁹

בבא קמא פב ע"א - קריאה בתורה

דורשי רשומות אמרו: אין מים אלא תורה, שנאמר: "הוי כל צמא לכו למים". כיון שהלכו שלושת ימים בלא תורה נלאו. עמדו נביאים שביניהם ותיקנו להם שיהו קורין בשבת ומפסיקין באחד בשבת, וקורין בשני ומפסיקין שלישי ורביעי, וקורין בחמישי ומפסיקין ערב שבת, כדי שלא ילינו ג' ימים בלא תורה!²⁰

שיר השירים רבה פרשה ה "קול דודי דופק" – צדקות ומעשים טובים

¹⁶ פשט הפסוק שם הוא בעניין יחסי דוד עם איש מלך גת אחרי שנמלט לשם מפני שאול, אבל רמב"ן לוקח את הפסוק לענין התנהגות "משוער כהוגן", היינו התנהגות נאותה. ואם אנחנו בדוד, הנה התקנה הגדולה שתיקן בנושא חלוקת שלל המלחמה בשווה בין היוצאים למלחמה ובין היושבים על הכלים, וגם זה כבר קבע אברהם אבינו במלחמתו עם מלכי הצפון (וקבע משה במלחמת מדין). ראו דברינו [חלוקת שלל המלחמה](#) בפרשת מטות.

¹⁷ ראו פירוש רמב"ן על הפסוק בספר במדבר יא ה: "זָכַרְנוּ אֶת הַדָּגָה אֲשֶׁר נָאֵל בְּמִצְרַיִם חֲנָם אֶת הַקְּשָׁאִים וְאֶת הָאֲבֻטְחִים וְאֶת הַחֲצִיר וְאֶת הַבְּצָלִים וְאֶת הַשּׁוּמִים" - על אכילת חנינם שהייתה לבני ישראל במצרים "והיו אוכלין מן הירקות ואין מכלים דבר כמנהג עבדי המלך". אבל כעת אתם במדבר ואתם בני חורין. ואם תפגשו ערבי-סוחר במדבר, תשלמו על מה שתקחו ממנו.

¹⁸ וכך גם רבי בחיי בן אשר על הפסוק: "שם שם לו חק ומשפט - על דרך הפשט, הם חוקי המדבר. כי משה היה בישראל מלך מנהיג, והיה מוכיח אותם ומצוה עליהם איך יתנהגו במדבר עם הנשים והילדים, גם עם מחנות האומות הבאים שם מארץ מרחקים למכור להם דברים רבים". בין המצוות שכבר נצטוו בני ישראל במצרים: פסח דורות, בכור פטר רחם ותפילין, ובין מתן תורה במעמד הר סיני, מצווה אותם משה לנהוג עפ"י "חוקי המדבר" שמן הסתם הכיר היטב בשנים בהם רעה את צאן יתרו. ראו לשון המקרא, שמות ג א: "וַיִּנְהַג אֶת הַצֹּאן אַחֲרֵי הַמִּדְבָּר". וחזרה לרמב"ן, ראו בהמשך דבריו שם שהוא קושר את הנושא גם עם ספר יהושע: "וכן ביהושע נאמר: ויכרות יהושע ברית לעם ביום ההוא וישם לו חוק ומשפט בשכם (יהושע כד כה), אינם חוקי התורה והמשפטים, אבל הנהגות ויישוב המדינות, כגון תנאים שהתנה יהושע שהזכירו חכמים (בבא קמא פ ב), וכיוצא בהם". רמב"ן לשיטתו, מתחילת ספר שמות, דרך "קדושים תהיו" ועד תקנות יהושע! סדרי מדינה ותקנות הציבור "עוטפים" את דיני התורה משני עבריה. ספר בראשית מחד גיסא וספר יהושע ונביאים כולם מאידך גיסא. ובתווכך: "קדושים תהיו ... נבל ברשות התורה" (רמב"ן ויקרא יט ב). יש גם קשר בין הגמרא שמביא רמב"ן (בבא קמא פ ב) ובין הגמרא שנביא בהמשך בדבר תקנות משה ועזרא. סוף פרק מרובה במסכת בבא קמא דן בתקנות שונות בעקבות המשנה המסיימת פרק זה: "אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל ... אין מגדלין תרנגולים בירושלים ... אין מגדלין חזירים בכל מקום, לא יגדל אדם את הכלב אלא אם כן היה קשור בשלשלת".

¹⁹ אך בהמשך הוא מדגיש את החצי השני של הפסוק: "ושם נסהו" ומבאר: ולכך אמר: אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך, כלומר: אף על פי שכוחות הצמחים ידועים לפניך בסגולותם וטבעם ואתה יכול להתרפא מהם, אין ראוי לך שתתלה בטחונך בהם וברפואתם ותתייאש מלהתפלל ובקשת הרחמים. אין לך לזוז ממצות התורה: כי אני ה' רופאך ולא הצמחים, ומטעם זה גזז חזקיהו ספר רפואות והודו לו, לפי שעם הספר הזה היו הבריות מתרפאים מתחלואיהם ויתיאשו מן התורה והמצוות". ובנושא זה של הסתמכות על חכמת הרפואה והשקלול מול האמונה וביטחון בקב"ה, כבר הרחבנו לדון בדברינו [אני ה' רופאך](#) בפרשה זו וכן [ורפוא ירפא](#) בפרשת משפטים.

²⁰ ראו מקבילה במכילתא בפרשתנו פרשה א' ויסע משה. ושם הנוסח הוא: "לפי שפרשו מדברי תורה שלשת ימים לכן מרדו". לפי מקורות אלה תקנת הקריאה בתורה בשני וחמישי (ובשבת) מקורה בפרשתנו ומצטרפת ל"מצוות שנצטוו במרה". תקנה זו מיוחסת כאן למשה. ובמקורות אחרים היא מיוחסת לעזרא. ראו מסכת סופרים פרק י הלכה א: "עזרא תיקן להם לישראל שיהו קורין בתורה בשני ובחמישי ובשבת במנחה" ובירושלמי מגילה פרק ד דף עה: "משה התקין את ישראל שיהו קורין בתורה בשבתות ובימים טובים ... עזרה התקין לישראל שיהו קורין בתורה בשני ובחמישי ובשבת במנחה". וראו הגמרא בבא קמא הנ"ל שעושה פשרה בין שתי השיטות. וסוכמו הדברים ברמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק יב הלכה א: "משה רבינו תיקן להם לישראל שיהו קורין בתורה ברבים בשבת ובשני ובחמישי בשחרית כדי שלא ישהו שלשה ימים בלא שמיעת תורה, ועזרא תיקן שיהו קורין כן במנחה בכל שבת משום יושבי קרנות, וגם הוא תיקן שיהו קורין בשני ובחמישי שלשה בני אדם ולא יקראו פחות מעשרה פסוקים".

"יונתי" – במרה, שמשם נצטוו ונצטיינו בכל המצות וצדקות ומעשים טובים כיונה זו שמצויינת, הדא הוא דכתיב: "שם שם לו חק ומשפט".²¹

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח פרשה א - מדרשים ואגדות

"והישר בעיניו תעשה" - אלו אגדות משובחות הנשמעות באזני כל אדם.²²

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים 1: סוף דבר, נראה שיש מסורות ודעות שונות מהן המצוות שנצטוונו במרה, מהו "החוק והמשפט" שהושמו שם. ובין מגוון הדעות שמהתלמוד ואילך, נראה שנשכחה שיטת ר' אלעזר המודעי והכל מתרכזים בוריאנטים על שיטת ר' יהושע. נראה עוד שיש לקשר דף זה על מצוות שנצטוו במרה עם הדף [קיימו האבות את התורה](#) ועם הדף [מצוות טרום סיני](#). חוט משולש זה לא במהרה יינתק ובא ללמד על הערך הגדול של הנהגות נכונות וראויות כלשון רמב"ן, ושל "צדקות ומעשים טובים" כלשון שיר השירים רבה, "אגדות משובחות" כלשון המכילתא, שבהן נהגו האבות שנים רבות לפני מתן תורה וגם הבנים בעת שנעשו בני חורין ולקראת מעמד הר סיני.

מים אחרונים 2: נחזור למדרשי שמות רבה ומכילתא בהם פתחנו, על המשפטים המלווים את מתן תורה משני צדדיה: "התורה באמצע ודינין מלפניה ודינין מאחריה. דינים מלפניה, שנאמר: שם שם לו חוק ומשפט ודינים מאחריה, שנאמר: ואלה המשפטים". אך מה נעשה עם צמד הפסוקים הבא ערב מתן תורה, שמות יט ז-ח פרשת יתרו: "וַיָּבֵא מֹשֶׁה וַיְקַרָּא לְזִקְנֵי הָעָם וַיִּשֶׁם לַפְּנֵיהֶם אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר צִוָּהוּ ה': וַיַּעֲנוּ כָּל הָעָם וַיֹּאמְרוּ כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע מֹשֶׁה אֶת דְּבָרֵי הָעָם אֶל ה' – אֵילוּ צִוּוּם (נוספים) הִיוּ שָׁם? עַל מַה אָמְרוּ הָעָם "כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה"? אֲבֵן עֲזָרָא מִצִּיעַ: "תורה שבע"פ", רמב"ן שם מציע על עצם קבלת התורה, מפירוש רשב"ם שם משתמע שמדובר בציוויים על ההכנות וההגבלות למעמד הר סיני, אך ממכילתא דרבי שמעון בר יוחאי שמות יט ט למדנו שמדובר בחזרה על מצוות שניתנו במרה: "כך אמר לו: מצות שנתתי לך במרה הריני חוזר ושונה אותן אני לך כאן". רגע לפני מתן תורה, חוזר משה, בציווי הקב"ה על המצוות שנצטוו במרה! ועל זה אמרו העם: "כל אשר דיבר ה' נעשה". כעת יש לחזור לכל השיטות שראינו לעיל ולכל ההצעות מהן המצוות שנצטוו במרה: שבת, דינים, כיבוד אב ואם, הנהגות טובות, חכמת הצמחים, אגדות משובחות וכו', ולהעריך כל אחת מהן מדוע היה חשוב לחזור עליהן ממש לפני מעמד הר סיני. בפרט שבת וכיבוד אב ואם שחוזרות בעשרת הדברות, ודינים שזה עתה למדנו מיתרו את סדריהם. ורמב"ן שמפרש "הנהגות טובות" יאמר: היא היא דרך הארץ שקדמה לתורה.

²¹ ראו גם פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פיסקא ה - החדש הזה: "יונתי - יונתי במרה, שניצטיינו לי כיונה במצות. תמתי - תמתי בסיני, שניתמו לי בסיני ואמרו כל אשר דבר יי נעשה ונשמע. ר' ינאי אומר: תומייתי (תאומתי) - לא אני גדול ממנה ולא היא גדולה ממני". וכך גם במקבילה בפסיקתא רבתי פיסקא טו החודש הזה לכם. ראו דרשה זו גם בתנחומא (בובר) פרשת תולדות סימן יח. המצוות שקבלו במרה הכשירו את בני ישראל לקבלת התורה ולהפיכתם מיונה המצויינת (היינו שייכת לבעלים מסוימים) לתומתו או תאומתו כביכול של הקב"ה. אין המדרש טורח לציין מהן הן בדיוק המצוות שקבלו ישראל במרה, אבל הוא יודע לחברן ל"צדקות ומעשים טובים".

²² הנה כי כן, לא קופח גם חלקנו. גם המדרש והאגדה היו בעת "חלוקת המים" והמתקתם במרה. אולי שם מקורותינו. וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [בשבת האגדה](#) בפרשת עקב.